

פתיחה ללימוד התורה

עמק ההבנה בתורה וחז"ל

"ראוי לך להתחיל בעת חוזק שכלך והכרתך לעיין בספר תורת האלהים וספרי נביאיו כמי שלא למד מהם... וכן תעשה בדברי החכמים והקבלה שתתבונן בהם ותדינם לכף זכות, ואל תנוח דעתך על מה שנתברר אצלך בתחלת למודך, אלא תבע עליו את נפשך כמי שמתחיל בו... אז יראה לך מסודות התורה וסודות החכמים מה שא"א להשיגו מצד למוד המלמדים אותך בתחלת עניןך... כי צורת הענינים הדקים אצל מי שהכרתו חלושה אינן כצורתם אצל מי שהכרתו חזקה, וכל אשר תוסיף הכרת האדם כן יוסיף בירור בענינים".
(חובת הלבבות שער חשבון הנפש).

ישנם מושכלות שנקלטו במוחנו בתחלת התפתחותנו שאנו מחזיקים בתומם בכל ימי אורך חיינו מבלי להעבירם תחת הבקרת. אנו עוברים בהם את כל מהלך דרכנו עלי חלד מבלי לצרפם שוב בכור ההכרה וההבחנה, תוספות השכל והתפתחות המחשבה, שבאת לנו עם תוספות הימים.

הגירסותא דינקותא וכל השבשתא שבה, אופן המחשבה וצורת ההשגה אז, נתגבשו בקרבנו והיו למושכלות שאין להרהר אחריהם. הם היסוד והבסיס במהלך מחשבותינו, הכרתנו, והשקפתנו על החיים, תורת האלהים, וספרי נביאיו. שוכחים אנו לגמרי כי אינה דומה "צורת הענינים אצל מי שהכרתו חלושה, כצורתם אצל מי שהכרתו חזקה, וכל אשר תוסיף הכרת האדם כן יוסיף בירור בענינים".

"ראוי לך - בעל השכל ובן העלי - להתחיל בעת חוזק שכלך והכרתך, לעיין בספר תורת האלהים וספרי נביאיו כמי שלא למד מהם" מעולם, מחה נא לרגע את כל רושם המושגים וצורת ההכרה של תמול, וכמי שלא ראה ספר מימיו, לא קרא לא שנה ולא תנא, התחל נא הכל מבראשית. חדור נא בעין יותר בוחנת, בשכל יותר בהיר, בהכרה יותר מקיפה לתוך "הענינים הדקים" הללו, - בהכרה של היום לתוך המושכלות של האתמול. אז יתגלו לפניך "סודות התורה וסודות החכמים מה שא"א להשיגם מצד למוד המלמדים אותך בתחלת עניןך".
"וכן תעשה בדברי החכמים והקבלה, ואל תנוח דעתך על מה שנתברר אצלך בתחלת למודך, אלא תבע עליו את נפשך כמי שמתחיל בו". סוף הלמוד אל יהא ההמשך לתחלת הלמוד, אלא "כמי שמתחיל בו". מאה פעמים ואחת, ובכל פעם

(* חוברת "תבונה" ירושלים תש"א

כאלו מתחיל בו זה עתה ובזקנותיך כמו בילדותיך. אם כן תעשה בכל דברי החכמים והקבלה, אבל בתנאי ובאופן שמושכליך לא יובילוך, מדעת ושלא מדעת, בהרגלי השקפותיך ובמסלולי מושגיך מאז, ואל ישיאוך לתוך מסגרתן הצרה שנוצרו מתוך קוצר ההשגה בתפיסת כל רחבי ההווי' השמימית, ועוברות לך בירושה מיום ליום ומשנה לשנה. אם יעלה בידך להשתחרר מירושת המושגים האלה, אז אופקים רחבים, שמים חדשים יתגלו לעיניך, תורה חדשה תראינה עיניך. "בכל יום יהיו בעיניך כחדשים", מרוב החידוש, התגלות ההעמקה, הבנת הדברים באופן ובצורה שלא הבנת אותם מאז ועד עתה, כי שכל יותר חזק, הבנה יותר עמוקה, הכרה יותר מקיפה, חדרה לעומקם של הדברים.

נחזי אנן משל בהתפתחות שכלנו והשגתנו. איזה ציור ומושג יש אף ליניק וחכים מדמות של מלך? בתחלת ענינו, הוא השוטר העומד ברחוב והכל שומעים לו... לכשגדל כבר משיג שהמלך גדול ממנו... וכל מה שמתפתח שכלו כן גדלה בעיניו דמותו של המלך. "ואינו דומה בן כפר הרואה את המלך לכן כרך הרואה את המלך". אינה דומה השגתו של אדם כינוני להשגתו של רם המעלה הנוטל בעצמו חלק חשוב בהנהגת המדינה, ובפרט השרים הגדולים, רואי פני המלך, העומדים ראשונה במלכות.

הנה חכם החכמים, גדול שבמלכים אמר (משלי כה, ג): "שמים לרום וארץ לעמק ולב מלכים אין חקר". ואמרו ז"ל (שבת יא). "אמר רב אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסים ושמים יריעות וכל בני אדם לבלרין אין מספיקים לכתוב חללה של רשות". ופירש"י ז"ל: "עומק לבם, שהוא צריך להיות לו לב לכמה מדינות למס הקצוב, ולכמה מלחמות, ולכמה משפטים, והכל ביום אחד". מובן שבמלך כשלמה הכתוב מדבר, ולא בעבד כי ימלוך שתחתיו רגזה הארץ.

איזה ציור ומושג יש לנו במלך שכזה? האם נוסיף להחזיק בהשגתנו ותפיסתנו אז בתחלת ענינו, בכדי להבין רוחב והיקף חללה של מלכות שכזו?... במילי דשמיא, בספר תורת הא-לוקים וספרי נביאיו הקדושים, "בענינים דקים" שכאלה, נשתרשו בנו הרגלי-השקפות, מושגי-מלומדה, ירושת-ציורים ודמיונות, גירסותא דינקותא משובשה, ואין אנו אף מנסים להשתחרר מהם, בשפופרת צרה זו אנו משקיפים על כל החיים והתורה, על הבראשית והאחרית, אף לאחר שעמדנו על דעתנו. הבראשית לא נשתנתה אצלנו בהרבה, והאחרית מצטמצמת במיעוט ההשגה ההיא שרכשנו לנו אז בראשית ענינו.

ה"חובת הלכבות" קורא לבקרת: לחלוף כל המושגים, לשנוי כל הדעות בהתאם להשתנות הדעת והתרחבות ההשגה הבאה בהתפתחות הימים: להערכה חדישה את כל שווי הערכין וקניניו הרוחניים של האדם אחרי היותו לאדם. אם הוא בן-עלי, אם הוא גדל מתחזק ומתחזק, מתבהר מתחזר ועולה למעלה

למשכיל, למה תהיינה השקפותיו מחוסרות יומין, מושגיו קפואים במסגרת התהוותו, וכולו עומד בתחום הנוער? למה לא ימיר את מושגי האתמול על ההכרה וההשגה המתאימה לאמת גדלו ולמה לא תתגלה לעיניו צורה חדשה, כפי צורתו הוא שנשתנתה ברבות הימים?

"ראוי לך בן אדם להתחיל בעת חוזק שכלך והכרתך לעיין בספר תורת האלהים וספרי נביאיו כמי שלא למד בהם... כמי שמתחיל בו... כי צורת הענינים הדקים אצל מי שהכרתו חלושה אינן כצורתם אצל מי שהכרתו חזקה, וכל אשר תוסיף הכרת האדם כן יוסיף בירור בענינים".

זה היה יסוד ועיקר תורת רבנו זצ"ל. לזה היה ממריצנו כל הימים. תמיד שח והטיף דברים שלמעלה מההשגה הפשוטה והיומית שאנו רגילים בה. אם נחשלנו להגביה עוף יחד אתו לשמי מרומים, היה זה מפני צמצום המחשבה וקוצר ההשגה המקננת בנו מימי הנוער. מעט או יותר השפיע על תלמידיו, כל אחד לפי ערכו ותפיסתו, לחשוב בהבנה אחרת מיוחדת, וגישה אחרת מיוחדת למאמרי חז"ל, לגלות בהם את מצפונם. והכל מתוך רוחב המחשבה, היקף ההשגה, הנובעת מתוך גדלות האדם, רוחב לבו והיקף שכלו שהשתחרר מכבלי הצמצום והרגלי העיון שהורגל כם לפניו "בתחלת ענינו".

ספר הישר

כיצד יש לגשת ללימוד פרשיות ספר בראשית בכלל,
ופרשיות אדה"ר וקין בפרט

מתקנת משה רבינו ע"ה שנקרא בתורה מדי שבת בשבתו, מבראשית ועד לעיני כל ישראל (וכמ"ש בירושלמי מגילה פ"ד ה"א). אבל למרות שכל ישראל שוים בשמיעת הפרשיות, הנה לא כל ישראל שוים בהכנתם ואופן לימודם. כי כבר אמרתי מכבר, שישנם בעלי מקרא, ובעלי משנה, ובעלי גמרא (כמ"ש בעירובין כא ב, נד ב, חגיגה יד א, ב"מ לג ב, סנהדרין קא א¹) ובעלי המקרא לומדים לפי המפרשים שחיברו את פירושיהם עבור בעלי המקרא. ולכן מצאנו להם פירושים שנוטים

(*) תש"ג

1. והיו אלו חלוקות ברורות ומגודרות, שכן מצינו (ב"ב ח א) שרבי פתח אוצרותיו בשנת בצורת ואמר יכנסו בעלי גמרא תחילה, ואח"כ בעלי משנה וכו'.

לפעמים מדברי חז"ל, משום שלדעתם לא נצרכו אותם פירושים לבעלי מקרא הפשוטים, אלא למעמיקים בדרש המצויים בדרגת בעלי גמרא. והיו רבותנו בטוחים שכאשר המעיין יתעלה להיות בעל גמרא, תתעלה השגתו ויבחון מחדש את הדברים לאור דברי חז"ל, ותהא השבשתא ממילא נפקא (כמ"ש ב"ב כא א). אבל כהיום הזה, שאין התלמידי חכמים בעלי הגמרא לומדים מקרא בהבנתם זו, וכל ידיעתם ומושגיהם נותרים כידיעת בית רבם, בהבנת בן חמש למקרא (אבות פ"ה מכ"א), ושבתם ^{אזכור החכמה} כיון דעל על (פסחים ק"ב א, ב"ב כא א), חובה עלינו לעורר את הלומד לשים לבו לדעת את התורה על פי הבנתם של חז"ל. ושומה עליו לדעת, כי בדיוק כפי שבהלכה אין דמיון בין הבנתו בסוגיא בגיל הילדות להבנתו הבוגרת והמעמיקה, כן אין דמיון בין הבנת בעלי המקרא בפשוטו של מקרא ועל פי הפירושים שנועדו לבעלי המקרא, לבין ההבנה המעמיקה על פי דעת חז"ל.

ספר בראשית קרוי ספר הישר (יהושע י יג, ע"ז כה א) ותכליתו ליישר את אורחותינו.

והנה בראשיתו נתקלים אנו בפרשה סתומה, בחטאו של אדם הראשון, שהרמב"ן (ריש בראשית) כתב שאין לנו בו הבנה. וכדי להבין עד כמה שאין לנו בו הבנה, עלינו לזכור שלשה יסודות ועיקרים. הראשון שבהם, הוא ענין הנבואה. כידוע (מפירוש המשניות, פרק חלק) ביקש הרמב"ם לחבר ספר מיוחד אודות הנבואה, כדי להחדיר בלב כל ישראל את מהות הנבואה ודרכי קניינה. משום שידיעה זו נחוצה ועיקרית היא לכל בן ישראל, ואם תקלט במוחנו ובלבנו היא תרומם את כל השגותנו ותשנה אותן מיסודן, באשר נבין ונדע את רוממות ערך עם ישראל שזכו להיות משכן לשכינה ולהגיע לתכלית שלמות המין האנושי בעולם.²

ומעתה, כאשר אנו קוראים בתורה ויקרא ה' אלקים אל האדם (בראשית ג ט) או ויאמר ה' אל קין (שם ד ו) יש לנו לדעת שהם היו נביאים ששמעו את דבר ה' בבירור, כמו הנביאים הראשונים היותר גדולים, וזאת - אף לאחר חטאם! ואם כן, יש לדעת להעריך את שיעור קומתם ולחשוב אודותם ולהתבונן במעשיהם ובדברם לא בצורה שיטחית, אלא באותה הערכה בה היינו בוחנים את דברי נביאי ה'! הלא נראה, שאף השפל והירוד שבבני נח, חם, שהתקלל לדורותיו, היה נביא. וכמו שכתב הראב"ע (בראשית ט ח) עה"פ ויאמר אלקים אל

2. כי רק השלמים בכל המעלות השכליות ורוב מעלות המידות זוכים לנבואה. כמ"ש הרמב"ם בשמונת פרקיו בביאור מאמרם ז"ל בשבת צ"ב א, ובביאור האספקלריא המאירה שבסוכה מה ב, יבמות מט ב.

נח ואל בניו - שארבעתם נביאים³. תדע לך שכן הוא, שהרי אברהם אבינו ביקש להציל את סדום בזכות עשרה צדיקים ולמד זאת מדור המבול, שנח ובניו ונשותיהם לא הצילו את דורם מכיוון שלא מנו אלא שמונה נפשות (כמ"ש רש"י בראשית יח לב). הרי לנו שחם היה צדיק יסוד עולם כפשוטו (משלי י' כה) אלא שלאחר מכן התקלקל וכמבואר בכתוב, זהו איפוא העיקר הראשון שעלינו לדעת, להזהר בגחלתם של נביאים הראשונים.

העיקר השני שעלינו לדעת בדברנו על אדם הראשון, שהוא היה יציר כפיו של הקב"ה. כי כל אדם, ואפילו נביא, עד כמה שיזכך את עצמו, עדיין יש בו מידות וכחות שליליים שכאו לו כתורשה מאבותיו. אבל אדם הראשון, בחיר היצורים, היה יציר כפיו של הקב"ה ואין להעלות על הדעת שהקב"ה יברא אדם בעל מגרעות כאשר ביכולתו לברוא יצירה מושלמת בתכלית השלמות, והן הכתוב מעיד שהאלקים עשה את האדם ישר (קהלת ז' כט). ועל כן ברור הדבר שהיצירה הזו שאדם הראשון שמה היו בה כל סוגי השלמות שאפשריים בעולם, בין בגופו⁴ בין בנפשו⁵ מעצם יצירתו.

והעיקר השלישי היא השלמות שהותקנה לו לאדם והוכנה לו מתחילת יצירתו, שהושם בגן עדן בתכלית העונג והעידון. כמ"ש (סנהדרין נט ב) שמלאכים צלו לו בשר וסיננו לו יין, והיה כל עניינו להתענג שם על ה' בתכלית העונג והעידונים⁶.

ומעתה, לאחר שעמדנו על שלשה עיקרים אלו, הן נבין שאין ולא יתכן שיהיה לנו כל מושג ממדרגותיו וממהותו של אדם הראשון, וממילא אף לא בהשגותיו ומחשבותיו, וממילא לא בטעותו ובחטאו. ולא לנו בלבד, אלא המלאכים אף הם שאלו את הקב"ה מפני מה קנסת מיתה על אדם הראשון (שבת נה ב) ואם כן, הרי ענין זה הוא לדעתי בכלל "במופלא ממך אל תדרוש" (חגיגה

3. ואף שם נאמר דיבור זה אליו לאחר שקילקל בתיבה ועבר על ציווי ה' ויצא משם מפוחם, כמ"ש בב"ר פל"ו.

4. שהיה בתכלית השלמות כמ"ש בסנהדרין לח ב שנולד מהול, ובתכלית היופי כמ"ש בב"מ פד א ובתנחומא אחרי.

5. שנברא בצלם אלקים ודמה למלאה"ש (כמ"ש בשמו"ר פל"ב) ואף יפיו נבע מזיו פנימי כמו שדרשו עליו (בקה"ר ח) חכמת אדם תאיר פניו, וכב"ב נח א אמרה בת קול לרבי בנאה בדיוקני עצמה אל תסתכל (ושם מיירי לאחר החטא!) ובקה"ר פ"ז אמרו (עה"פ החכמה תעזו לחכם מעשרה שליטים) שידע לנצל כל טבעיו ותכונותיו, ע"ש.

6. שהיתה מחיצתו שם לפניו ממלאכי השרת (כמ"ש בב"ר פכ"א) והשתמש באור הגנוז לצדיקים לעת"ל (כמ"ש שם פ"ב).

יג א) אבל אם כן יש להבין מדוע נכללה פרשה זו בספר הישר וכמה נוכל ליישר לאורה את דרכנו, מאחר ואין לנו בה מושג.⁷

אלא, שעל אף שאין לנו מושג בעמקם של דברים ואין לנו לדרוש במופלא ממנו, נוכל לקיים את חלקו השני של המאמר, "כמה שהורשית התבונן", ויש לנו ללמוד הלכתא רכתא מצורת הדברים. והוא, שהרי אנו מצוים ועומדים להתדמות לבוראינו וללכת בדרכיו, כמ"ש (שבת קלג ב) הוי דומה לו, ומה הוא אף אתה. וכן מצינו שחז"ל למדו (יומא ד ב) ממה שכתוב בתורה ויקרא אל משה וידבר ה' אליו, שהפונה אל חברו יקרא לו לפני כן ולא ידבר עמו פתאום. ואין זו רק מעלה ומידת חסידות, אלא מי שאינו מתבונן בפסוק זה ואינו מסיק ממנו הנהגה למעשה נקרא ע"י חז"ל (בויקרא רבה א טו, על אותו פסוק ואותו לימוד) ת"ח שאין בו דעת, וחרצו את דינו שאינו בכלל אדם, ואף לא בגדר חי, אלא נבלה טובה הימנו.

אלא ששם נצטוינו ללמוד מהנהגת השי"ת עם משה רבנו כיצד יפנה אדם אל חברו בכל עת, ומפרשה זו שלפנינו יש לנו ללמוד כיצד יפנה האדם אל חברו בשעת כעס ועברה. שהרי כאן היתה להקב"ה תביעה על האדם, שלא עמד בציווי אפילו שעה אחת (כמ"ש בויק"ר פכ"ה) ועבר על בקשת הקב"ה "חן דעתך שלא תחריב את עולמי" (כמ"ש בסנהדרין לח א) והוא החריב את העולם (כמ"ש בב"ר פ"י, יג) וסילק את השכינה ממנו (כמ"ש שם פ"ט), הבה ונתבונן כיצד דיבר עמו הקב"ה.

"וישמעו את קול ה' אלקים מתהלך בגן לרוח היום", בנחת ובהשקט, שלא יתפחד ויבהל (כמ"ש רמב"ן בראשית ג ח). "ויקרא ה' אלקים אל האדם", כביכול הכינו לקראת בואו, כמו שלמדו מכאן רז"ל (במסכת דרך ארץ פ"ה) שהנכנס לבית חברו אל יכנס פתאום. ואז הוא שואלו "איכה", ופירש"י יודע היה היכן הוא, אלא להכנס עמו בדברים. ולאחר מכן, כאשר הוכיחו על חטאו, לא הוקיעו להדיא, אלא בדרך שאלה: "מי הגיד לך כי עירום אתה, המן העץ אשר צויתך לבלתי אכול ממנו אכלת?!"

ולימוד זה עצמו מזדקק לעינינו אף בפרשת קין. לאחר שמנחתו לא התקבלה, וחרה לו ונפלו פניו, שאל אותו הקב"ה בלשון רכה: "למה חרה לך, ולמה נפלו פניך", וניחמו והדריכו בדרכו: "הלא אם תטיב שאת", והבטיחו בהצלחתו: "ואתה תמשול בו"! ולאחר שהרג את אחיו והקב"ה בא להוכיחו ולייסרו, נכנס עמו תחילה בדברים, "אי הבל אחיך", ורמז לו פתח תשובה כדי שיאמר אני הרגתי וחטאתי לך (רש"י שם). וכשלא נרמז ואמר לא ידעתי, השומר

7. עם זאת, יעיין להלן במאמר חשכונו רבים, בהוראה למעשה עבורנו מחטא אדה"ר.

אחי אנכי, השיבו בתוכחת נועם, "מה עשית, קול דמי אחיך צועקים אליי" - היש לך חֵךְ מתוק מזה, לדבר עם חוטאים בלשון רך ונעים, כאב רחמן עם בנו יחידו. להופיע עליהם בניחותא, ולהכניס לדיכור, ולהכנס עמם בדברים, וליתן להם פתחון פה ולרמוז להם דרך תשובה. וממילא נמצאנו למדים שגם העונש אינו בדרך נקמה וחרון אף, וכל מטרתו לתקן ולזכך כפי האפשר.

וזוהי הדרך הישרה שעלינו ללמוד מפרשה זו שבספר הישר, לדעת כיצד לדבר אף בשעת עברה וכעס, בנעימות ובמתיקות ככל האפשר, וליתן פתחון פה ולשמוע את ההתנצלות ולהקדים רחמים לרוגז. זוהי ההוראה למעשה שצריך ללמוד מכאן כל תלמיד חכם שיש בו דעת.

התורה - ספר חינוך עבורנו

כבראשית רבה בתחילתו כתוב: "ר' הושעיא רבה פתח - ואהיה אצלו אמן וגו' (משלי ח ל) אמן פדגוג וכו' היך מה דאת אמר כאשר ישא האומן את היונק (במדבר יא יב).

מאמר חז"ל זה הוא כלל גדול בתורה והוא בא לאלף אותנו עם תחילת למודנו את תורת ד', שתכנה של תורתנו הק' היא פדגוגיא - חכמת החנוך - של אבינו שבשמים לבנו בכורו ישראל. כל הנאמר בתורה, ספורי הקדמונים והשתלשלות המאורעות, המצוות, החוקים והמשפטים, הכל מראש ועד סוף הוא פדגוגיא, הדרכה וחנוך לבני ישראל, להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש.

האב הפדגוג, האומן את היונק, המלמד ומחנך את בנו, משתדל להסביר לו ולהקנות לו את יסודות החיים, בהתאם לגילו וכח שכלו ומצמצם את גדלות חכמתו ותבונתו ומגיש לבנו הצעיר את הערכים הרוחניים הנעלים כשפה פשוטה ובציורים המוכנים לרמת שכלו ולמושגיו הרוחניים.

יש לו לאב הנ"ל פרשיות שלמות של עיונים עמוקים וחכמות נפלאות בדרך השלמות וקנייניה ובאופני החנוך לעשיית הטוב והישר, אלא שאין הבן מסוגל לקלוט ולעכל אותם בגלל קטנות שכלו ומעוט מושגיו, ועל כן האב, האומן הנבון, מוכרח להצטמצם ולרדת לרמת הבנתו וכושר קבולו של הבן וכך הבן הולך ומשתלם, הולך ומתעלה מעט מעט כפי ערך כח שכלו ויכולתו הנפשית.

בדרך זו יש לנו ללמוד ולהתבונן כנאמר בתורה. עלינו להתייגע, להבין את חכמת התורה כפי כשרוננו וכח השגתנו. אמנם העניינים עמוקים מאד, אוצרים בקרבם אוצרות של חכמה ואמרי בינה, משפט צדק ומוסר השכל העוברים הרכה

מעל ומעבר להשגותנו, אלא שעלינו להסתפק ולהשיג את הדברים כפי יכולתנו וברמה המקובלת עלינו ולשאוף ולהתאמץ לעלות ולהשתלם כל פעם יותר ויותר. את ספר "ויקרא" הורגלנו ללמוד בתכלית הדקדוק, לא כן את הפרשיות בספר בראשית. לומדים אותם בקלילות כמו ספורי מעשיות ואפילו בנבואות שנאמרו שם אין אנו מדקדקים כראוי. ברור שאין לנו לדרוש במעשי בראשית, ולא בעניני גן עדן וגם לא בחטאו של אדם הראשון, כי כל אלה הם סתרי תורה, אבל שומה עלינו להתכונן וללמוד את פרשיות ספר בראשית, המסופרים בשפה פשוטה ומוכנת לכל תינוק, ולעלות בהבנתן מעלה מעלה כפי ההשגה הראויה לת"ח שקראו ושנו ויודעים הרבה תורה ודעת אלוקים.

כשהתורה מספרת לנו את מעשיהם של אבות העולם, של אדם וחוה, קין והבל, שת ואנוש ותולדותיהם עד דור המבול ונח איש צדיק, יש לנו לדעת שהם היו שלמים שבשלמים גדולים שבגדולים ועלינו להתרומם אליהם, להשכיל במעשיהם ולדעת מה יש לנו ללמוד מהם ולא להשפיל את ערכם, להשוותם אלינו ולהחשיבם לקטנים כמונו.

הנה ידוע היאך חז"ל העריכו את ערכם וגדלותם של הראשונים שקדמו להם ביחס לעצמם וז"ל: "אם הראשונים כמלאכים אנו כבני אדם ואם הראשונים כבני אדם אנו כחמורים וכו'" ואם חז"ל הקדושים אמרו על עצמם כך, מה יש לנו לאמר על עצמנו, אמת ויציב הוא, שאבות העולם הנ"ל היו כמלאכים ויותר ממלאכים ובאור זה אנו צריכים לראות אותם וככל שנעמיק בידיעה זו נצליח אולי להבין אותם ואת מעשיהם ומאורעותיהם ולהסיק מהם מה יעשה האדם וחי.

אנו לומדים בתורה שהקב"ה התגלה בחזון נבואי לשלמים הנ"ל ודבר עם אדם וקין בחביבות יתירה והוכיחם ויסרם באהבה כאב את בנו. והנה מצאנו שדור המדבר, דור-דעה, שזכה למעמד הנשגב של התגלות אלוקים בהר סיני ושמעו דברי אלוקים חיים אמרו "היום הזה ראינו כי ידבר אלוקים את האדם וחי" (דברים ה כא) ובגמ' (שבת פח ע"ב) מבואר: ואמר ר' יהושע בן לוי כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה יצתה נשמתן של ישראל שנאמר נפשי יצאה בדבורו, ומאחר שמדבור ראשון יצתה נשמתן דבור שני האין קבלו, הוריד טל שעתיד להחיות בו מתים והחיה אותם וכו'. ודניאל איש חמודות כשדבר עמו המלאך נפל על פניו ואמר: "והודי נהפך עלי למשחית ולא עצרתי כח" (דניאל י ח) וג' הנביאים, חגי זכריה ומלאכי, שהיו אתו "חרדה גדולה נפלה עליהם ויברחו בהחבא", הגם שלא ראו את המלאך (דניאל שם), ואלה אבות העולם הגדולים והשלמים לא פחדו, לא נפלו על פניהם ולא פרחו נשמתם. הרי מתברר מכל זה רום ערכם נורא מאד, ומסקנא זו מחייבת אותנו להתרומם אל על, להשכיל

במעשיהם ובחטאיהם, שעליהם נתבעו ונענשו, ולאחר שנעמיק להשכיל בהם נזכה לדעת מה הוא רצון השי"ת ע"פ דעת תורה ומה חובתנו בעולמנו.

בעל מלחמות

השי"ת הוא בעל המלחמות, ותכליתן הוא שיכירו את
כח מלכותו

בראשית ברא אלקים (בראשית א א). וברש"י, אמר ר' יצחק לא היה לו להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה בני ישראל. ומה טעם פתח בבראשית, אלא משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים (תהלים קיא ו) שאם יאמרו אומות העולם לישראל ליסטים אתם, שכבשתם ארצות ז' גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישרה בעיניו. ברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו. וברמב"ן שם העיר, שכודאי היה צורך ללמדנו את שורש האמונה, שיש בורא לעולם. אלא שלזה היה די בפסוק כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בס וינח ביום השביעי (שמות כ יא). ואם כן הדרא קושיא לדוכתא, ומפסוק זה דיינו שתהיה תשובה לאומות העולם. ועל כרחנו שתשובה זו, שכל הארץ של הקב"ה היא, אינה מוסבת על הבריאה בלבד, אלא על מהלך הדורות כולם. שהקב"ה נוהג בחסדו כל דור, מנחיל אומות ומנשלם. ועל כך מורים כל הקורות בספר בראשית, אדם הראשון הושם בגן עדן ונטרד ממנו בחטאו. דור המבול השחיתו דרכם ואבדו, ונח ובניו נמלטו מן המבול בצדקתם. וכן אנשי סדום ולוט אשר ניצל מן ההפיכה, וכן נאמר לאברהם אבינו במחזה (בראשית טו טז) ודור רביעי ישובו הנה כי לא שלם עון האמורי עד הנה, כי כן הוא משפט אלקים בארץ מעולם, כלשון הרמב"ן.

ומה שיש לנו ללמוד מדברים אלו, היא ההשקפה המוסרית בדעת תורה בענין המלחמות והכיבושים. שאם עם אחד גובר על חברו וכובשו ומחריבו, ולוקח את ארצו ואת כל אשר לו, אין זה מעשה ליסטות, כי מה' יצא הדבר¹.

(*) תש"ה

1. וכמש"נ בירמיה יח ז - י, רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ וגו', וכמש"נ בעמוס א, וש"מ.

וביום הדין על המדינות בו יאמר איזו לחרב ואיזו לשלום.² ועל כן, גם מבחינת ההלכה כיבוש מלחמה הוא קנין בפני עצמו³ ועמון ומואב טהרו בסיחון⁴. ומהי מטרת המלחמות, אמרו אנשי כנסת הגדולה כי הוא לבדו פועל גבורות, עושה חדשות בעל מלחמות. והיינו, שתכלית המלחמות היא כדי לעשות חדשות, להחריב ממלכות עובדי עבודה זרה ולהשפילם עד שיתוקן העולם כי כל מיני דעות של כופרים וכפירות ישלטו בעולם, ויחרבו והיו כלא היו, עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים (בראשית מט י). [ופי' רמב"ן (החרבת עמים) והיתה לה' המלוכה]. אך יש להבין, מדוע נצרכת הנהגה נוראה זו, לנתוש ולנתון ולהאביד, כדי למגר את כח הגויים ומדוע לא בחר השי"ת במקל נועם ובתוכחת אהבה. והתשובה לכך היא, שאין לגבם שום עצה אחרת, וכבר מבואר (משלי כט יט) בדברים לא יוסר עבד, אלא שבט לגו כסילים (שם כו ג'). זוהי דרכם של הגויים, וכמו שראינו שהם לא הכתירו את אברהם אבינו למלך עליהם עד שלא ניצח במלחמת המלכים (כמ"ש בב"ר פמ"ג). בא וראה, כמה נסים נמנו בהתגלות הקב"ה על עולמו לעתיד לבא בנבואת זכריה (פ"ד), ולעת ערב יהי אור ויצאו מים חיים מירושלים, ועם כל זאת יבואו הגויים להלחם על ה' ועל משיחו (שם), ותהלים ב וע"ז ד ב) ועמם תהיה השפה אחרת: "והיה ביום ההוא תהיה מהומת ה' רבה בהם", ובשרם ועיניהם ולשונם ימקו כמבואר שם, ועם כל זה לא יהיה די בכך, ותוצרך להיות מגיפה "בסוס ובפרד ובגמל ובחמור וכל הבהמה אשר במחנות ההמה", ועם כל זה עדיין כולי האי ואולי, יכנע רק לכב חלק מהגויים, ויהיו אשר לא יעלו להשתחוות למלך ה' צבאות ויאבדו, כמבואר שם. וזהו כח מעשיו הגיד לעמו, ללמדם כי הוא בעל מלחמות והוא העושה חדשות, הוא הממגר את החוטאים לו ומודיע כח מלכותו, כי כן הוא משפט אלקים בארץ מעולם.

2. וכמ"ש בתנחומא בשלח יג, משפטים יח, שתוצאת המלחמות נקבעת במרום תחילה, בהשפלת השר של האומה.

3. וכמ"ש בסנהדרין נט וש"מ.

4. כמ"ש גיטין לח א. והיינו, שאע"פ שנאסר לנו לכבוש את ארצם, הותר לנחול מסיחון את הערים שכבש מהם וקנאם.

חשבונות רבים

אין לחשב חישובים כנגד ציווי ה' העבירה מחדירה יצה"ר באדם

פרשת חטאו של אדם הראשון היא עמוקה ונעלמה מעיני כל חי. אפילו מלאכי השרת לא הבינוה, ושאלו את הקב"ה מפני מה קנסת מיתה על אדם הראשון (כמ"ש בשבת נה ב). ואם כן, לא נוכל להבין את עומק חטאו, שהרי לא היה לו יצר הרע, והיה כולו דבוק בעבודת השכל, כולו שכל טוב ומישרים. אלא שהיתה בו הרכבה של שני שכלים, שכל הנשמה ושכל גופני. ושני השכלים התבוננו בעולמו של הקב"ה, ושניהם למדו את גדלות הבורא לעמקה והקיפה, אלא שהשכל הגשמי גרם לו לטעות במהלך השכלי ולשמוע בקול אשתו ובעצת הנחש. אבל אנו איננו מסוגלים להשיג אפס מה בהשקפתו וטעותו של שכלו הגשמי של אדם הראשון, יציר כפיו של הקב"ה, שנברא בצלמו, ואף איננו יכולים להבין במה היה כחו של היצר גדול להטעות את האשה, ומדוע דיברה כלל עם הנחש בשעה שמלאכים נמצאו לה כדי לשרתה (וכמ"ש בסנהדרין נט ב) והיה לה עם מי לשוחח בהלכות דעות, במקום לדבר עם חיה טמאה זו. ומה גם שהנחש פתח בדברי פתאות לכאורה, שהשי"ת ציוה שלא לאכול מפרי עץ הגן כביכול. שהרי אם האדם הושם בגן עדן שלו ודאי יש לו רשות ליהנות מפירותיו¹, ולמה היה לה לענות על חלומותיו ועל דבריו. והמשכיל יבין כי עצם הפרשה ומהות החטא אלו הם דברים גבוהים למעלה מכח שכלנו ואי אפשר לנו להבינם על בוריים. ואם כן, מפני מה כתבה התורה פרשה זו ומה יש בה ללמדנו.

ולכאורה היה נראה, שפרשה זו נכתבה כדי ללמדנו עד כמה יש להזהר מליפול ברשתו של היצר הרע האורכ אף לאדם הגדול ביותר ומבקש להמיתו (כמ"ש בקידושין ל ב) ועל האדם לעמוד על המשמר ללא רגע של הסחת הדעת (שבכך נכשל אדם הראשון, וכמ"ש (כב"ר פכ"א) על שדה איש עצל עברתי - זה אדה"ר). אבל כשנתבונן בדבר נראה, שלא זו היתה התביעה עליו, שהרי קשה ללחום כנגד היצר הרע כאשר אין מכירים אותו, וכשאין יודעים מה הם דרכיו. בראש ובראשונה יש להכיר את היצר היכן הוא טמון, ואז יש

(*) תש"ה

1. ובגמ' סנהדרין לח א אמרו שגן עדן היה מתוקן לסעודתו של אדה"ר, והרמ"ע מפאנו כתב שמכל עץ הגן אכל תאכל זו היתה מצות עשה לאדה"ר שעליה אמרו בזה"א כז א לעבדה זו מ"ע.

לדעת איך ללחום בו². ואם כן, לא על הנפילה במכמורת היצר נתבע, ולא עליה נענש.

התביעה כנגד אדם הראשון היתה אחרת, והתורה העמידה בראש דבריה. התביעה היתה על כך, שהאדם סמך על שיקול דעתו כנגד צו שמים. התביעה היתה על כך שנשמע לסברת שכלו אף כי היה זה שכל אלקי, שהכתוב מעיד עליו שהאלקים עשה את האדם ישר, אבל בו ברגע שהמה בקשו חשבונות רבים (קהלת ז כט) וסמך על שכלו וישרותו כנגד צו הבורא, נטרד מן העולם. כי צו האלקים חייב להיות לאדם כעמוד ברזל. והעברה - כשמה כן היא, התביעה בה היא על עצם העברה על דבר ה'. כי אילו היה דבר ה' בעיניו כחוק ולא יעבור, הרי כל רוחות שבעולם לא היו מזיזים אותו ממקומו (וכמ"ש באבות פ"ג מכ"ב על מי שמעשיו מרובים מחכמתו) וכל פיתויי הנחש והטעיות השכל לא היה בכחם להטותו.

וזהו לימוד עצום עבורנו, שכאשר יש לפנינו צו שמים יש לקבלו כחוק אלקי, ולדעת שהוא בתכלית ההכנה והשכל, ואין לאדם לבא אחר המלך את אשר כבר עשה³ ולהשכיל סברות שכליות נגד הציווי האלקי, ועלינו ללמוד קל וחומר, ומה אם השלמים הללו, האדם ואשתו, שהיו מנוטלים מיצר הרע, הגיעו לטעות כזו, ונטרדו מעולמם, מה יעשה החסר שבחסרים, שיצר סוכן בקרבו ומסיתו לעשות רע, ולוחץ עליו מבפנים ומבחוץ, ואין עצה כנגדו זולת ההתחזקות לשמור את צו ה' כעמוד ברזל כל ימוט, בלא שום חשבונות.

עוד זאת יש לנו ללמוד מפרשה זו, שמלבד העברה גופא ישנו ענין נוסף ונורא, שהאדם משריש בתוכו ויוצר בנפשו יצר הרע חדש, וכמו שאמרו (שבת קמו א) שמחמת החטא השתרשה באדם זוהמא לדורותיו. וזהו חטא ועון נורא, הגורם צרות רבות ורעות והוא כח מושך לחטאים הרבה. ומשום כך לא הועילה התשובה לאדם הראשון (למרות שעשה תשובה רבה ק"ל שנה, כמ"ש בעירובין יח ב ובכ"ד כב כח) ולא סר מעליו מר המות, משום שהעברה שינתה את טבעו ולא פסקה זוהמתו אף לאחר תשובתו. ולא רק בעברות כך, אלא אף במידות עלול האדם להשתרש בלי מוצא, וליצור בנפשו מציאויות חדשות ונוראות. כדוגמת האדם שנאלץ לחיות בצמצום בשעת מלחמה וחירום, והשריש בנפשו את מידת הכילות

2. ועל כן אמרו (יומא פו ב, שמו"ר פ"ז) אדם עובר עברה פעם ראשונה ושניה מוחלין לו כו'. (ובגיטין מג א) שאין אדם עומד על ד"ת אא"כ נכשל בהם. ואפילו בחטא שכלי כרציחה אמרו (בכ"ד פכ"ב) קין הרג ולא היה לו ממי ללמוד (לכן נידון בגלות כשוגג) מכאן ואילך כל הורג קין יהרג.
3. כמבואר בשמו"ר פ"ז על פסוק זה, שאמר שלמה מה שהייתי מחכים על דברי תורה והייתי מראה לעצמי שאני יודע דעת התורה, ואותו הבינה ואותו הדעת של הוללות וסכלות היו, למה, כי מה האדם שיבא אחר המלך את אשר כבר עשהו, עיי"ש ב.

בלא יכולת להנתק ממנה אף בעת רוחה ועושר, והגיע לדרגת לא יהנה הוא ולא יהנו ממנו אחרים, ונטרד משני העולמות. על כן עלינו לעמוד על המשמר לבלי תת ליצר הרע של העברות והמדות הרעות להשתרש בנפשנו, כי להוציאו לאחר שהפך לעצמיות ולבעל בית (כמ"ש סוכה נב ב) הרי זה כבריאה חדשה. זוהו הלימוד מפרשה עמוקה זו - כינו זאת!

פרשת קין ולקחה

בבראשית (ד. ו ז) כתוב: "ויחר לקין מאד ויפלו פניו ויאמר ד' אל קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך הלא אם תטיב שאת ואם לא תטיב לפתח חטאת רובץ ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו".

ובארו לנו חז"ל בקדושין (ל' ע"ב) "אמר הקב"ה לישראל: בראתי יצה"ר בראתי לו תורה תבלין, אם אתם עוסקים בתורה, אין אתם נמסרים בידו, שנאמר: הלא אם תטיב שאת. ואם אין אתם עוסקים בתורה אתם נמסרים בידו שנאמר: לפתח חטאת רובץ, ולא עוד, אלא שכל משאו ומתנו כך, שנאמר: ואליך תשוקתו, ואם אתה רוצה אתה מושל בו, שנאמר: ואתה תמשל בו, ופירש"י, עסוק בתורה ואתה מושל בו".

הרי מפורש שפרשה זו נאמרה לישראל, ולא רק לקין וישנם כאן גילויים על דרכי המלחמה נגד היצר, ויש איפוא להתבונן היטב בפרשה זו.

תחילה עלינו ללמוד את עצם המעשה, הבה נתבונן, - כתוב: "ויחר לקין ויפלו פניו ויאמר לו ד' למה חרה לך ולמה נפלו פניך", - ואם נלמד שחרה לקין מקנאתו כהבל על שנתקבלה מנחתו, מדוע זכה שהקב"ה יטפל בו וישאל לו: "למה חרה לך", הלא קנאתו גרמה לו ותיסרו רעתו, אלא ששוב עלינו להתבונן ולהכיר את שעור קומתו של קין ולא כמו שהוא מצטייר במוחנו מתקופת הילדות כרוצח וכאיש המקנא באחיו.

הנה נזכרות בתנ"ך הגדרה על שלמה המלך ע"ה "מעם ד' אלוקי ישראל הנראה אליו פעמיים" (מלכים א' יא ט') אם השי"ת נראה אליו פעמיים הרי זוהי הוכחה על גדלותו. ומה היה עם קין. האם לא נגלה אליו ד' ודבר עמו, ועוד הלא קין היה זה שמשכלו הוא עמד על סוד הקרבנות, וכמ"ש הרמב"ן (בראשית ד' ג') ויבא קין מפרי האדמה וגו' "הבינו האנשים האלה סוד גדול מהקרבנות והמנחות", עכ"ל. וידע גם לכוון את מקום המזבח, וכמ"ש הרמב"ם בהל' בית הבחירה (פ"ב הל' א') "המזבח מקומו מכוון ביותר ואין משנין אותו ממקומו

(* תש"ג

לעולם" וכו', ושם (הל' ב') "ומסורת ביד הכל שהמקום שבנה דוד ושלמה המזבח, הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק וכו', והוא המקום שהקריב עליו קין והבל" עכ"ל. ובודאי היה קרבנו שלם בכל הפרטים, ורק פרט אחד היה חסר, שלא הקריב מן המוכחר, נמצא שקין היה נביא, ראוי לנבואה, שלא כל אדם זוכה לכך. וחרה לו על שלמותו שנפגמה ע"י היצה"ר שהטעה אותו בהשכלתו בענין הקרבנות וכיון שהצטער כ"כ על טעותו והעדר שלמותו השכלית דבר עמו הקב"ה ואמר לו שאין לו לדאוג מהיצה"ר המטעה את שכלו ועליו רק לעסוק בתורה, היינו "אם תטיב", או "שאת" ותמשול על היצה"ר.

כדי להבין מה היתה תורתו של קין שנצטווה לעסוק בה, נתבונן בדבריו הקדושים של רבינו נסים גאון בהקדמתו למסכת ברכות וז"ל: כל המצוות שהן תלויות בסברא ובאובנתא דלבא כבר הכל מתחייבים בהן מן היום אשר ברא אלוקים אדם על הארץ ועל זרעו אחריו לדורי דורות, עכלה"ט. דבריו אלו מאירים את עינינו שהשכל הנתון באדם הוא תורתו וביום ברא אלוקים אדם על הארץ לא הניחו להפקר אלא נטע בלבו שכל ודעת שיורה אותו את הדרך הטובה ואושר החיים, ושבע המצוות שנצטוו בני-נח, המה כללי החכמה ביושר הדעת שנתן השי"ת לשכל האדם שלא ישגה בעיונו וילך בדרך ישרה במחקריו, כמו שכתב הרמב"ן (בספר האמונה והבטחון) שתרי"ג מצוות שבתורה הן תרי"ג כללי החכמה להורות לישראל איך להתנהג בחיים והחכמה תחיה את בעליה, ועל כן כל מה שהשכל מורה לאדם לעשות כי טוב הן הן מצוות ד' לאדם ההוא ואם עובר על מצוות שכלו הוא נתבע ונענש.

לאור השקפה בהירה ואמיתית זו מתברר לנו שגדולי הדורות לפני מתן תורה עמלו בתורת השכל להשכיל את הטוב והישר בעיני אלוקים ואדם, והגדילו לחשוב מחשבות על פי שבעת כללי החכמה והנבואות מהשי"ת שהיו אצלם בקבלה מאבותיהם, לתקן סדרי העולם לאושר הציבור והיחיד, והן הן הישיבות שיסדו אבותינו אבות-העולם כמבואר במסכת יומא (כ"ח ע"ב) ובתי מדרשם של שם ועבר שהאירו את העולם ולמדו דעת את העם מהו רצון ד' בעולמו ומהו אושר האדם בחיים, כי זו היתה חובתם ועבודתם לפני ד' להשכיל ולקיים המצוות התלויות בסברא ובאובנתא דלבא. ובכן, עתה, אנחנו מבינים שמשפטי ד' צדקו יחדיו, לתבוע ולהעניש אותם בני אדם שלא נשמעו למצוות שכלם או רק נתרשלו בעיונם, כי שגגת תלמוד עולה זדון וכן נח נהרג על שהיה לו ללמוד ולא למד.

והנה קין והבל השכילו להבין שעליהם להביא קרבן ונתחייבו להביאו ע"פ הכרתם השכלית ונתבע קין על שגגת תלמוד שלא התבונן כראוי להביא את הקרבן מן המוכחר, והשי"ת לימד אותו דעת, "אם תטיב שאת", היינו שיעסוק

בתורת השכל שלו ועד שיהיה טוב כנאמר: שכל טוב לכל עושיהם, ויקיים את המצוות שהשכל מורה לו כי טוב הוא, ונרמז לקין שעליו לתקן את מדת הקנאה שלו ולהתגבר ולהתרומם על היצה"ר שלו, וקין אשר נחרד ונפחד מכוחו הרב של היצה"ר אשר הצליח להטעותו במדרגתו הגבוהה ונפלו פניו מדאגתו היאך יוכל לנצחו ומה תקנתו להגיע לשלמות, זכה שהקב"ה ידבר עמו וילמדו כלל גדול במלחמתו עם יצרו הרע, וזה מה שנאמר לו "למה חרה לך ולמה נפלו פניך", אין לך לדאוג ולפחד כ"כ מהיצה"ר כי כבר בראתי לו תורה תבלין והוא העסק והעמל בתורת השכל, ולהשכיל ממנו את הטוב והישר בעיני אלוקים, והיא התורה אשר התחייבנו בה מיום ברא אלוקים אדם על הארץ, טרם נתינת התורה על תרי"ג מצוותיה בהר סיני. וגם אם טועים פעם אחת אין להתייאש, כי עדיין אין בזה משום ממשלת יצה"ר על האדם וידוע הוא שאין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהן תחילה. המכשול המביא לידי ירידה זמנית הוא המכשיר את האדם לעליה בתורה, כי כך דרכה של תורה. נמצא שגם הטעות והחטא נכללים בעסק התורה ומהווים חלקים בלתי-נפרדים מהבנת התורה ומהעליה בה, ועל כן נכשל קין: "למה חרה לך ולמה נפלו פניך"? "הלא אם תיטיב שאת וגו' ואתה תמשל בו" וכפירש"י: "עסוק בתורה ואתה מושל בו".

נאמר בתורה (בראשית ד' ח') "ויאמר קין אל הבל אחיו בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו", ולא מוזכר מה אמר לו קין. חז"ל למדו מכאן שלמרות הנבואה המאלפת שקין זכה לה ושלמדה לו ולדורות הבאים אחריו את דרך החיים ותכסיסי מלחמת היצר, הוא לא הלך ללמוד ולהשכיל את הטוב והישר מתוך כללי החכמה ותורת השכל שנצטווה.

וכך מבואר בתרגום יונתן בן עוזיאל: "ואמר קין להבל אחיו איתא וניפוק לאפי ברא והוה כד נפקו תרויהון לאפי ברא עני קין ואמר להבל אחיו לית דין ולית דיין ולית עלם אוחרן ולא למתן אגר טב לצדיקיא ולא לאתפרע מן רשיעיא וכו' עני הבל ואמר לקין אית דין ואית דיין וכו'". ותמוה מאד, האיך ניתן להבין את דברי קין, לאחר שהקב"ה דבר עמו וראה את הדיין ושמע אותו וידע את דינו ושהבורא יתברך תמים פעלו וכו'? ע"כ יש לנו להבין שקין התפלפל והתווכח עם אחיו הבל ואמר לו שע"פ שכלו ועיונו בדרכי ד' והנהגת עולמו, אין לו ראיה שכלית להוכיח ולאמת את האמת שראה בעיניו ושמע באזניו, ונראה כאילו הקב"ה מתעלם כליל מהנהגת העולם. הבל טען לעומתו את ההיפך, שהעיון השכלי מוכיח ומאמת שיש דין ויש דיין והדין הוא דין אמת והכל מתנהל בהשגחתו הפרטית יתברך. ואיתא במדרש (ב"ר כב יז) "א"ר יוחנן הבל היה גבור מקין שאין ת"ל ויקם אלא מלמד שהיה נתון תחתיו", ונראה לבאר, שכששמע הבל את דברי הכפירה מפיו של קין רצה להרגו ככופר והפילו על הארץ, אז

אמר לו קין "שנינו בעולם מה אתה הולך ואומר לאבא, נתמלא עליו רחמים" והרפה ממנו. "מיד עמד עליו והרגו", כי קין חשבו להבל לרודף. וכזה יש להבין את הדברים אשר יפלאו מאד, מה היה חטאו של הבל אשר עברו הגיע לו מות, והרי לא נזכר עליו בתורה שום חטא וא"כ מדוע נהרג? וגם ביחס לקין יש לשאול הרי היה רוצח ממש ומדוע לא קבל ענשו כהורג נפש. יחסית, ענשו היה קל "נע ונד תהיה בארץ". ומבוארים הדברים, כי הבל עמד תחילה להרוג את קין, בהיותו כופר בהשגחה עליונה ונעשה דינו כרודף את נפש אחיו להרגו ואז קם קין להנצל מהבל הרודפו, ובתכסיסי דבריו אמר לו מה תאמר לאבא? ולא ידע שיהרג הבל ע"י מעשיו כמפורש בחז"ל: "עשה לו פציעות פציעות, חבורות חבורות, שלא היה יודע מהיכן נשמתו יוצאת" (סנהדרין לו ב'). נמצא, שקין נדון כרוצח בשוגג ולכן נחרץ דינו להיות נע ונד, היינו דין גלות. ונתקיים אצלם מאמר חז"ל: שני ת"ח הדורים בעיר אחת ואינם נוחים זה לזה בהלכה, אחד מת ואחד גולה.

הנה נתברר שחטאו של קין ותחילת ירידתו היה בזה שלא עסק בלימוד תורת השכל ע"מ להשכיל על ידה את הטוב והישר בעיני ד', ולעשות את עצמו לטוב ועי"ז להתרומם ולמשול ביצה"ר כמו שנאמר לו "אם תיטיב שאת", אלא הלך להתכונן ולהתפלפל בנושאים פילוסופיים, אם יש דין ויש דיין, ועבר על לא תתורו אחרי לבבכם כמבואר ברמב"ם (הל' ע"ז פ"ב ה"ג), וכך נתקיים בו "ואם לא תיטיב, לפתח חטאת רובץ", שנמסר ביד יצרו אשר הטעו והכשילו לרצוח את אחיו ונענש בנע ונד וכליון חרוץ שהפסיד מעלתו הרמה, כמו שנאמר: "ויצא קין מלפני ד'" (בראשית ד' טז).

אנו שזכינו בחמלת ד' עלינו לחיות באה"ק, בארץ הנבואה, לעסוק בתורתו ולהתדבק במצוותיו, עלינו ללמוד ולהתכונן מהו רצונו ית' ומהו מבקש מאתנו ומה עלינו לעשות כדי להיות קדושים ושלמים כמלאכים, בעלי רוה"ק, ועלינו לשמש לעצמנו תמיד את הנבואה שנאמרה לקין והמחייבת את כלל ישראל לאורך כל הדורות, "אם תיטיב שאת", לעסוק בתורה ע"מ לעשות את עצמנו לטובים, ואז נזכה להנשא ולהתרומם על היצה"ר ולהיות שלמים וקדושים כמלאכי השרת, בעזה"ת.

מכה זרטיה

בביאור משל התורה כרטיה ליצה"ר

תנו רבנן, ושמעתם [- את דברי אלה על לבבכם], (דברים יא יח) סם תם, נמשלה תורה כסם חיים. משל לאדם שהכה את בנו מכה גדולה והניח לו רטיה על מכתו ואמר לו, בני כל זמן שהרטיה זו על מכתך אכול מה שהנאתך וכו' ואין אתה מתיירא, ואם אתה מעבירה הרי היא מעלה נומי (צמחים, רש"י) כך הקב"ה אמר להם לישראל, בני בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין, ואם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו, שנאמר הלא אם תטיב שאת, וכו' (קדושין ל ב). למדנו מגמרא זו, שהתורה היא תבלין ליצר בכהאי גוונא שהרטיה היא רפואה למכה, דהיינו שפעולתה לרפואה היא בכל רגע ורגע שעוסקים בה, כפעולת הרטיה.¹

ועוד למדנו, שהתורה היא כתבלין ליצר, והתבלין תכליתו למתק את המאכל ולהכשירו. וכן הרטיה, תכליתה לרפא את המכה ולא רק לדכאותה ולמנוע את העלאת הנומי. וזהו שאמרו (בברכות נד א) בכל לבבך - בשני יצריך, ביצר טוב וביצר הרע, שגם היצר הופך להיות לעזור לעבודת ה'. וזהו שנאמר לקין הלא אם תטיב - שאת, וההתנשאות היא שהיצר הרע יהפך לטוב.

ומנבואה זו שנאמרה לקין, למדו חז"ל שהעוסק בתורה אין היצר שולט בו. ונתבונן, איזו תורה היתה לקין. ונבין, שהשכל שניתן לו ממרומים היה התורה כולה, ובו היה יכול להתבונן בעולמו של הקב"ה וללמוד את דרכיו וללכת באורחותיו. והאדם נברא בתכונות המאפשרות לו להכיר את בעל הבירה, ותכונה זו עברה למיוחדים שבכל דור, כמו שכתב הכוזרי (ח"א פצ"ה), והויכוח בין קין והבל היה מי מהם ניחון בסגולות אלו ומושלים בכל המעלות והסגולות (כמו שפירש הכוזרי שם) ועל כן נקראו בני הדורות הראשונים בני אלהים, על שם האדם ואשתו שנבראו בצלם אלקים (כמ"ש רמב"ן בראשית ו ד) והמשילו את המיוחדים שזכו לרום המעלה לגבי דורם כיחס המרגלית לחול ולעפר (כמ"ש רש"י בראשית לו א).

ועוד נלמד מלשון אם תטיב, בה הגדירה התורה את הרטיה והתבלין ליצר, שפעולת התורה לרפאות את היצר היא רק באם ילמד את התורה כדי להטיב את עצמו ולהתעלות בטובה. ומה שאמרו (שם) אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית

(* תש"ז)

1. וכמסקנת הגמרא (סוטה כא א) דבעידנא דלא עסיק בתורה לא מצלא, עיי"ש.

המדרש - הרי זה רק אם תמשכהו כדי להמחות את האבן ולפוצץ את הכרזל. אבל אם יקח מנוול זה עמו לבית המדרש כדי לנוול את בית המדרש ואת התורה, אז אין ח"ו רפואה למכתו². ורק בלימוד המוסר אפשר לחפש עצות להיות מושל על היצר הרע.

ולא זו בלבד שאם ייטיב יתנשא, אלא שהכתוב בא וכפל את הדברים לאמר ואתה תמשול בו. ואין זו שפת יתר, חלילה, אלא יש להבין שזוהי הבטחה לקין, ולכל אדם עד סוף כל הדורות, שהבא ליטהר יסייעו אותו (כמ"ש שבת קד א, יומא לח ב) ועל כן אין לאדם לדאוג ולפחד מיצרו, מכיון שאם רק יהיה ברצונו לעסוק בתורה, בטוח הוא בעזר ה' ממרום למשול בו, וכמו שאמרו (קדושין ל ב) בכל יום יצרו של אדם מתגבר ומתחדש עליו, ואלמלי הקב"ה עוזרו אין יכול לו, שנאמר (תהלים לו לב) צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו, ה' לא יעזבנו בידו.

עוד יש לנו להעמיק ולהתבונן בפרשה זו ולראות גילוי נפלא במשל שהמשילו חז"ל את התורה לגבי היצר הרע, על גב המכה, והוא, שהיצר הרע הוא רק כמכה על בשרו של אדם בריא, שלא כסברת הגויים שהאדם הוא חיה טורפת שאפשר לרסנה על ידי חינוך וסייגים. זוהי דעת שקרים, והאומרים כך דנים מעצמם על זולתם. אבל התורה מלמדתנו - וכל בר ישראל חש זאת - שהאדם הוא טוב מעצם בריאתו, שהוא צלם אלקים, ואתם קרויים אדם (יבמות סא א), והיצר הרע בא מבחוץ, מאכילת הפרי שבעץ הדעת טוב ורע, והוא כמו מכה על בשרו של אדם בריא. אלא שמכה זו גדולה כל כך שהיא יכולה להעלות נימי ארס בגוף ולעשותו לחיה טורפת, והתורה היא התבלין והרטיה למכתו שישאר טוב וישר כאשר עשאו האלקים.

ולאור כל זה, נבין את שאלת הקב"ה לקין למה חרה לך ולמה נפלו פניך. ולכאורה למה לא יחרה לו מאחר שקרבנו לא התקבל ברצון. אבל באמת שאלה זו היא המפתח להכרת "אם תטיב שאת". והרי זו שאלת מבחן, "למה חרה לך", האם משום שהיצר גבר עליך וכסבור אתה שאין בכחך לעמוד כנגדו, אי משום הכי אין לך להצטער, שהרי הוא מסור בידך. אבל אם חרה לך בגלל צרות עין וקנאה באחיק, אם כן הרי זו סתירה להטבה ולכל דרך התורה, והדרך בפני ההתעלות וניצוח היצר חסומה בפניך עד אשר תטיב ותשרש את הקנאה והרוע. וזאת עלינו לדעת, שהגם שהקנאה היא נגד השכל, הריהי טכועה בנפש

2. ואחר יוכיח, שבשעה שהיה עומד מבית המדרש היו ספרי מינים נושרים מתוך חיקו (כמ"ש בחגיגה טו ב) וע' סנהדרין (קו ב) גבי דואג ואחיתופל שתורתם משפה ולחוך, (ויבמות קט ב) על האומר אין לי אלא תורה אפי' תורה אין לו, ולמשמאילים בה נעשית סם המות (שבת פח ב) ואוי לעוסקים בתורה ואין בהם יראת שמים (כמ"ש יומא עג א, שבת לא א).

האדם כל כך עד שרק כימות המשיח כאשר תחקיים הנבואה של וגר זאב עם כבש וגו' רק אז יקויים וסרה קנאת אפרים וגו' (ישעיה א יג) ופירשוהו (בתנחומא וישלח) על שני המשיחים, משיח בן דוד ומשיח בן יוסף, שלא יקנאו זה את זה. הרי לנו שמדת הקנאה היא כה מושרשת עד שהסרתה היא מהייעודים של לעתיד לבא. והוא ענין נפלא, וראוי שהשלמים ישימו לב למאמר זה. ועל כן, ראינו הרבה אנשים שמתאוננים ומצטערים על חסרונם בלימוד, ובאמת כל צערם בא מקנאה בהצלחת חבריהם ולא מתשוקתם לשלמות. ואם היו חבריהם טובים כמותם או פחותים מהם, היו שבעי רצון ולא היו דואגים כלל. ועליהם לדעת, שכדי שהתורה תהיה לתכלין ליצר, על האדם ליהפך לטוב ולשרש את מדת הקנאה מקרכו. וקין, למרות שהשתמש בשכלו ללמוד את תורתו, ואדרבה היה בטוח שהוא הנבחר לכך ועל דבר זה רב עם אחיו כמו שביארנו, מכל מקום כיון שלא נהפך לטוב ולא שרש את מדת הקנאה שמחמתה חרה לו ונפלו פניו, לא היתה תורתו סם חיים עבורו ולא שימשה לו כרטיה ליצרו, ובקנאתו שגברה בו הגיע לרציחה ונאבד מן העולם.

ובזה אנו מבינים את עבודתם של אבותינו הקדושים, שעשו את עצמם טובים זכו לתקן הכל³. וביתו של אברהם אבינו היה בית מלא טוב, ממש גן עדן שדר בו אדם הראשון, ומלאכים היו מצויים בו (כמ"ש רש"י בראשית טו יג), וכל הבא אל הבית נתעלה ונעשה גם כן לטוב. כך יש לנו ללמוד ולהבין פרשיות אלו ולהשכיל את השלמות של האבות אותה הם למדו מהוראתו של הקב"ה לקין ללמוד להטיב במדות, וזו היתה עיקר עבודתם.

וכך ראינו בכל הדורות בישראל, שעסקו בתורה כדי להיות טובים, והם וביתם היו התגלמות הטוב בעולם, וזכו לעצמם ולדורות אחריהם. כן יזכנו ה' שנזכה אנו וביתנו להיות אך טוב, ואך טוב וחסד ירדפנו כל ימי חיינו.

יגור תוכחה
36395

3. ולשרש מקרבם את היצר הרע (כמ"ש ב"ב יז א), בבחינת אם תטיב - שאת.